

Cuprins

LISTA ABREVIERILOR.....	9
INTRODUCERE	11
a. Tema cercetării	11
b. Modul de abordare.....	15
c. Modernitate și antimodernitate. Delimitări conceptuale.....	23
1. TENDINȚE MODERNE ȘI ANTIMODERNE	
ÎN FORMAREA CULTURII POLITICE	37
1.1. Valori materialiste și postmaterialiste	40
1.2. Ideile progresiste și liberalismul în România	43
1.3. Impedimentele modernizării	55
1.4. Secularizarea științei: o condiție a constructului identitar național	59
1.5. Întârzierea culturii scrisului.....	62
1.6. Problemele fundamentale ale formării statului național.....	72
1.6.1. <i>Mituri politice</i>	83
2. DICTATURILE SECOLULUI XX.....	91
2.1. Epoca dictaturilor muncitorești și dominația totalitară.....	95
2.1.1. <i>Unificarea și politica omogenizării</i>	98
2.1.2. <i>Excurs: Începuturile gândirii rasiale</i>	108
2.2. Comunismul, o utopie	117
2.2.1. <i>Industrializarea României și dictatura muncii</i>	125
2.2.2. <i>De la dictatura muncii la național-comunism</i>	134

2.3. Dictatura lui Nicolae Ceaușescu.....	137
2.3.1. <i>Mijloacele de comunicare ca instrument de propagandă</i>	154
2.3.2. <i>Societatea civilă și opoziția</i>	163
2.3.3. <i>Înscenarea schimbării politice</i>	169
2.3.4. <i>Vidul din spațiul public</i>	172
2.4. Teoria eșuată a dreptății și obstacolele în calea democratizării.....	175
3. ABC-UL DEMOCRAȚIEI.....	185
3.1. Procesul de transformare și efectele nedorite ale reformelor.....	187
3.1.1. <i>Problemele tranziției</i>	196
3.1.2. <i>Terapia de șoc și procesele de stagnare</i>	202
3.1.3. <i>Noii oligarhi</i>	206
3.1.4. <i>Rolul mass media în procesele de transformare</i>	218
3.1.5. <i>Începuturile societății civile</i>	223
3.2. Critica neoliberalismului	234
3.2.1. <i>Neoliberalismul și „timpul cumpărat”</i>	236
3.2.2. <i>Visul neîndeplinit al bunăstării</i>	240
3.2.3. <i>Inechitatea neoliberală</i>	250
4. LIPSA RĂGAZULUI ȘI URMĂRILE ASUPRA CULTURII POLITICE	257
4.1. Dificultățile proceselor cognitive de dezvoltare	261
4.2. Colonizarea trecutului	266
4.3. Teocentrismul, o posibilă explicație a culturii politice.....	270
5. CONSIDERAȚII FINALE.....	275
BIBLIOGRAFIE	299

Introducere

a. Tema cercetării

Procesele, nefinalizate sau neinițiate, de modernizare a societății românești au condus de timpuriu la manifestarea, în angrenajul social, a unei educații constant precare și la absența de factori identitari alternativi. Din cauza lipsei cărții ca mediu de comunicare și mai ales de educare, „modernitatea”, respectiv procesul de modernizare, a fost percepută mai puțin ca o epocă a Iluminismului, Reformei religioase, secularizării și raționalizării incipiente, a fondării statului național, emancipării burgheziei și dezvoltării, în sînjul acesteia, a unui spațiu public modern cu tot cu posibilitățile de acțiune tipice unei culturi politice intacte, cât mai degrabă ca un proces violent, marcat de feudalism, sisteme de putere represive și dictatură.¹ Societatea românească este marcată până astăzi, în sensul unei transmiteri transgeneraționale a traumei, de aceste experiențe ale violenței. În comparație cu evoluția capitalismului timpuriu în alte țări europene, mai ales lipsa unei culturi scrise comune a condus la un nivel al educației care a rămas precar și în prezent mai cu seamă în regiunile rurale ale țării. La aceasta se adaugă și faptul că nu s-a produs o dezvoltare a unei clase de mijloc de tip occidental (mică burghezie). Astfel, au lipsit protagoniștii unei sfere a spațiului public politic și instituționalizat, care în alte țări a reușit să se constituie în piatra de temelie a unei culturi politice pe care s-au greșat procesele de

¹ Vezi Nikolai Genow, Transformation als makrosoziale Rationalisierung. Die Tradition Max Webers und die osteuropäische Realitäten, în: Anton Sterbling/Heinz Zipparian (ed.): *Max Weber und Osteuropa. Beiträge zur Osteuropaforschung*, Krämer Verlag, 1997, pp. 229-241.

modernizare. Lipsa *spațiului public* a îngreunat și frânat considerabil articularea unei identități naționale, consecința fiind că formarea statului a fost, la rândul ei, extrem de lentă în comparație cu occidentul european. Ulterior, modelul statului național a fost preluat doar în forma sa structurală, fără ca istoria ideilor teoriei liberale a statului și modelele de ordine², ideea Iluminismului și valorile liberale ale acestuia să fi fost implementate în societate. Pe de o parte, din cauza aceasta nu a putut fi fructificat potențialul economic al statului național, iar pe de altă parte, în rândurile populației nu s-a produs o reorientare spre alte valori decât cele înrădăcinate în tradițiile de factură rurală și religioasă. Această modernizare resimțită ca forțată, marcată de feudalism și dictatură, a lipsit societatea românească de fundamentul necesar apariției unei societăți burgheze democratice și a culturii ei politice. Absența societății burgheze liberale și democratice a făcut imposibilă anticiparea principiilor pieței capitaliste. Cauza rezidă în faptul că, mai ales după prăbușirea regimului socialist, în România au lipsit atât înțelegerea noțiunii de spațiu public parlamentar, cât și competența unor funcționari și tehnocrați ai democrației care, după Max Weber, reprezintă acel sistem eterogen în cadrul căruia este ales, prin scrutin popular direct, un reprezentant al partidului învingător, care își va numi „aparatură funcționăresc” și care va fi legat în chestiunile administrative ale bugetului de stat și în cele legislative de aprobarea Parlamentului.³ Sistemul parlamentar modern din perioada capitalismului timpuriu a rezultat dintr-o lungă tradiție a istoriei occidentale a ideilor și reprezintă o modernizare treptată și continuă. Această evoluție în sensul unei modernizări a fost practic inexistentă în România. Structurile feudale politice și economice premoderne s-au păstrat sub influența Austro-Ungariei, a Imperiului Țarist și a Imperiului Otoman, deoarece România se situa între Europa apuseană –

² Vezi Shmuel N. Eisenstadt, *Die großen Revolutionen und die Kulturen der Moderne*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, 2006.

³ Vezi în acest sens Max Weber, *Politik als Beruf*, postfață de Ralph Dahrendorf: Philipp Reclam, Stuttgart 2006, p. 9: „funcționari tehnocrați” și „funcționari politici”.

occidentală⁴ –, Balcanii⁵ și „Porțile Orientului”, respectiv „între centrul Europei⁶ și stepa rusească, ținuturile întunecate ale nordului și însorita Peninsulă Balcanică⁷”. Maria Todorova afirmă în acest context că tocmai din acest motiv românii și-ar fi perceput țara drept „civilizație latină în interiorul unei mări de barbari (slavi și turci)⁸”. Având pe de o parte ieșire la Marea Neagră și pe de altă parte la Peninsula Balcanică, România ocupa o poziție avantajoasă din punct de vedere geostrategic, devenind astfel obiectul intereselor puterilor deja amintite. României îi revenea rolul unui „stat tampon”⁹. Elitele naționale ale României erau de asemenea interesate de menținerea înapoierii economice și politice a țării, deoarece privilegiile lor erau legate tocmai de această înapoiere care le facilita legitimarea puterii. Înapoierea economică, însoțită de lipsa de experiență politică, structurile educaționale deficitare și societatea puternic fragmentată din punct de vedere etnic, religios și regional, tributară preponderent unei accepțiuni patriarhale a puterii și

⁴ Maria Todorova, *Balcanii și Balcanismul*, Humanitas, București, 1997, p. 79. „Românii au insistat asupra legăturilor lor directe cu lumea occidentală (fără să accepte nici măcar medierea Europei centrale) și asupra rolului lor misionar ca avanpost al latinității și civilizației într-o mare de barbari (slavi și turci). John Reed scria din București în relatările sale de pe frontul de est în timpul primului război mondial: „Dacă vrei să înfuri un român, trebuie doar să vorbești despre țara lui ca fiind un stat balcanic. <Balcanic!> strigă el. <Balcanic! România nu este un stat balcanic. Cum îndrăznești să ne confunzi cu grecii sau slavii, care sînt pe jumătate sălbatici! Suntem latini!>” (*op.cit.* John Reed, *The War in Easter Europe*, Scribner’s, New York, 1919, p. 273).

⁵ *Ibid.*, p. 34 ff: „Balcanii au fost deseori comparați cu o punte între Est și Vest, între Europa și Asia. [...] Balcanii reprezintă de asemenea o punte între diferite stadii de dezvoltare, ceea ce evocă etichete de tipul: semidezvoltat, semicolonial, semicivilizat, semioriental”.

⁶ Vezi Friedrich Naumann, *Mitteleuropa*, Druck und Verlag von Georg Reimer, Berlin, 1915, și Maria Todorova, *Balcanii și Balcanismul*, p. 79 ff, deasemenea pentru analiza termenului de Europa de sud-est în: Maria Todorova, *Balcanii și Balcanismul*, p. 56 ff.

⁷ Maria Todorova, *Balcanii și Balcanismul*, p. 80, vezi și pp. 79-83; vezi Nicolae Iorga, *Histoire des roumains et de la romanité orientale*, București, 1940; Nicolae Iorga, *Istoria Românilor*, Victor Spinei (ed.), vol. 3, Cititorii, București, 1993. „Între centrul Europei și stepa rusească, ținuturile întunecate ale nordului și însorita Peninsulă Balcanică în sud [...]”.

⁸ Maria Todorova, *Balcanii și Balcanismul*, p. 79 ff.

⁹ Maria Todorova, *Balcanii și Balcanismul*, pp. 79-83; vezi Nicolae Iorga, *Histoire des roumains et de la romanité orientale*, București, 1940; Nicolae Iorga, *Istoria Românilor*, [germ. *Die Geschichte Rumäniens*], Victor Spinei (ed.), vol. 3, Cititorii, București, 1993.

marcată în mare măsură de religie și tradiții, a făcut posibilă și a favorizat edificarea regimurilor dictatoriale cum au fost fascismul și comunismul. Biserica Ortodoxă Română, credința ortodoxă și condițiile politice, economice și sociale ale țării (post)socialiste împiedică și azi, după o perioadă de treizeci de ani de transformări, reorientarea societății spre valorile democratice¹⁰. Centrul sacral al culturii politice din România este reprezentat de Biserica Ortodoxă, de exercitarea ortodoxă a credinței și de credința ortodoxă.¹¹ Se înțelege de la sine că, într-o analiză a culturii politice, politicul nu poate fi cercetat în afara acestei culturi sacrale, deoarece dimensiunea „politicului” trebuie să cuprindă toate acțiunile umane care modelează organismul social, prin urmare și cultura. Abordând această chestiune, lucrarea de față pornește în fundamentarea analizei de la o bază empirică mai profundă decât ar fi fost posibil prin abordările curente din științele sociale. Punctul central al unei cercetări a relației dintre politică, economie și cultură în România trebuie, așadar, plasat în analiza cuprinzătoare a proceselor de transformare a țării. De aici rezultă atitudinea și poziția societății românești „socialiste” și postsocialiste față de politică, participare civică la procesele democratice și economia de piață liberală. În acest context trebuie cercetat modul în care Biserica Ortodoxă și credința ortodoxă au influențat și continuă să influențeze aceste atitudini. Vor fi analizate forța acestei influențe a BOR, atunci și acum, asupra politicii, și influența credinței ortodoxe asupra conștiinței politice a unui cetățean postsocialist din România, precum și dacă și în ce fel efectele acestei interacțiuni conflictuale se manifestă asupra economiei țării și societății. Lucrarea de față dorește să aducă de asemenea o contribuție practică: își propune să ofere idei și puncte de reper care ar putea fi de ajutor într-o

¹⁰ Vezi Helmut Thome, Wertewandel in Europa, în: Hans Joas/Klaus Wiegandt (ed.): *Die kulturellen Werte Europas*, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 2005, pp. 391-402, și mai ales Ronald Inglehart, *Modernisierung und Postmodernisierung. Kultureller, wirtschaftlicher und politischer Wandel in 43 Gesellschaften*, Frankfurt, New York, 1998, pp. 98-115.

¹¹ Daniel Barbu, *Au cetățenii suflet? O teologie politică a societăților post-seculare*, Editura Vreamea, București, 2016, pp. 104-107, 111, 115, 126. Vezi și Walter Rothholz, *Anmerkungen zur politischen Kultur in Rumänien*, în *Studia Europaea*, no. 2 (June 2016), 33-61, pp. 38-40.

societate postsocialistă pentru construirea unei democrații intacte, bazată pe principiile statului de drept, ai cărei membri să poată participa activ, în sensul unui *demos*, la acțiunile social politice și la edificarea și consolidarea structurilor politice, economice și sociale ale unui tânăr stat democratic. Anticipând analiza ce va urma, vom preciza aici că problemele evidente și înrădăcinate în trecut ale României, cum ar fi șomajul, sărăcia, sectorul industrial slab, nivelul scăzut de educație, corupția și condițiile sociale precare, au condus la un spațiu public și la o cultură politică liberală deficitare. Tocmai aceste probleme au pregătit terenul pentru dictaturile secolului al XX-lea în societatea românească. Rădăcinile problemelor economice, sociale și politice de azi se întind în trecutul îndepărtat al societății feudale românești și pot fi atribuite unei „modernități recuperatoare”.

b. Modul de abordare

Luând în considerare epocile de evoluție istorică și sistemele lor de putere politică, economică și ideologică, vor fi analizate esențele și dinamicele culturii politice a României, analiză ce dorește să ofere o contribuție la înțelegerea relațiilor politico-religioase¹², respectiv să explice problemele procesului de democratizare a unei societăți ortodoxe de astăzi, după o fază de peste 30 de ani de transformări care a urmat „prăbușirii” comunismului.¹³ Pentru o înțelegere mai aprofundată a

¹² Detalii la Walter Rothholz, *Politik und Religion*.

¹³ Detalii la Philipp Ther, *Die neue Ordnung auf dem alten Kontinent, Eine Geschichte des neoliberalen Europa*, Sorakamp Verlag, Berlin, 2014, precum și A.-Ute Gabanyi, *Systemwechsel in Rumänien. Von der Revolution zur Transformation*, R. Oldenburg Verlag, München, 1998. Mai multe la Peter Siani-Davis, *The Romanian Revolution of December 1989*, Cornell University Press, Ithaca, 2005; Henry F. Carey-Christopher Eisterhold, *Romania Since 1989, Politics, Economics and Society*, Lexington Books, USA-UK, 2004, p. 2. Vezi Barrington Moore, *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World*, Beacon Press, Boston, 1996; și Theda Skocpol, *States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia, and China*, Cambridge University Press, Cambridge, 1988; Jean-Paul Fitoussi, *Following the Collaps of Communism, Is there still a middle*

culturii politice din România de azi se impune o privire asupra istoriei procesului de formare a națiunii în secolele al XIX-lea și al XX-lea. Pentru aceasta, este necesară, într-o primă fază, explicarea apariției naționalismului românesc. Apoi vor fi analizate mai întâi procesul de formare a națiunii române, „inventarea” constructelor identitare ale națiunii române¹⁴ și apariția miturilor politice care s-au constituit apoi în baza conținuturilor propagandistice ale dictaturii fasciste și ale celei comuniste.¹⁵ Vor fi abordate obstacolele de care se lovește astăzi societatea românească modernă și mai ales societatea civilă și care se află în interdependență cu formarea întârziată a națiunii¹⁶, cu constituirea statului național și cu identitatea națională. Lucrarea va arăta că acest lucru se explică prin experiența traumatizantă ¹⁷ a proceselor de modernizare de tip occidental¹⁸ și prin „crizele de modernizare revoluționară” care au rezultat din acestea, crize care au condus la o bază nouă de legitimare și la o nouă viziune asupra lumii, anume

Way?, în: Colin Crouch/Wolfgang Streeck (ed.), *Political Economy of modern Capitalism, Mapping Convergence and Diversity*, SAGE Publications, London, 1997, pp. 148-160.

¹⁴ Eric Hobsbawm and Terence Ranger, *The Invention of Tradition*, Cambridge University Press, Cambridge/NY, first published in 1983, vezi introducerea.

¹⁵ Vezi Manfred Funke, *Braune und rote Diktaturen – Zwei Seiten einer Medaille? Historikerstreit und Totalitarismustheorie*, în: Eckhard Jesse (ed.), *Totalitarismus im 20. Jahrhundert*, Bundeszentrale für Politische Bildung, Bonn, 1996.

¹⁶ Publicat inițial în Roxana Stoescu, *Die Öffentlichkeit als Medium politischer Kommunikation am Beispiel Rumäniens*, în: *Studia Europaea, Studia Universitatis Babeș-Bolyai* (ed.), 2/2016, Cluj-Napoca, pp. 107-123.

¹⁷ Jan Delhey, *Osteuropa zwischen Marx und Markt. Soziale Ungleichheit und Soziales Bewusstsein nach dem Kommunismus*, Balint Balla/Anton Sterbling (ed.), *Beiträge zur Osteuropaforschung*, Reinhold Krämer Verlag, Hamburg, 2001, p. 45: „Nu folosesc termenii „occident”, „occidental” și derivatele lor în sens geografic, ci doar ca o formă concisă a ideii de sistem democratic, capitalist și de economie de piață, așa cum se manifestă în națiunile puternic industrializate (țările care reprezintă centrul).”

¹⁸ „Punctul decisiv al acestei teorii consta în aceea că religia este considerată ca ceva ce poate fi depășit. Religia a fost elementul constitutiv principal al „tradiției” de care s-a emancipat modernitatea”. [...] „Așa numita „societate modernă” este înțelesă ca sinonim al formării sociale constitutive, ce se întinde până în prezent, a modernității, care se diferențiază strict de așa numita „tradiție”. Variabilele ei sunt urbanizarea, industrializarea și democratizarea, precum și o înțelegere empiric-analitică a cunoașterii. Prin urmare, revoluțiile democratice și industriale sunt considerate fenomene constitutive ale modernității”. Vezi Walter Rothholz, *Politik und Religion*, p. 19 și p. 20.

națiunea.¹⁹ Statul național avea nevoie, încă dinainte ca naționalismul să transforme societatea modernă, de un proces nou de formare statală, în care noul aparat de stat să se articuleze prin instituțiile birocrăției financiare, militare și administrative.²⁰ De aici a rezultat un spațiu public burghez care, în calitate de depozitar al ideilor politice liberale, a pus bazele construcției identității naționale a unui stat național modern, ancorat din punct de vedere spiritual în tradiția iudeo-creștină.²¹ Aceste faze, apărute relativ târziu, ale procesului modern de formare a națiunii în România favorizează până astăzi slăbiciunile structurale ale puterilor legislativă, judiciară și executivă și ale aparatului administrativ de stat subdezvoltat, astfel încât corupția elitelor conducătoare politice și economice rămâne în continuare o temă de actualitate. Prin problemele structurale instituționale și statale, accentuate de corupție, țara rămâne instabilă din punct de vedere economic și politic, iar populația este menținută, pe cale de consecință, în sărăcie, nemulțumită și la un nivel de educație precar, situație care favorizează revigorarea populismului și naționalismului. Încercările de reformare a justiției și lupta împotriva corupției din anii 2012-2016²² nu au reușit să contribuie la o funcționare

¹⁹ Vezi Hans Ulrich Wehler, *Nationalismus, Geschichte – Formen – Folgen*, C.H. Beck Verlag, München, 2007.

²⁰ *Ibid.*, p. 24 ff.

²¹ *Ibid.*, p. 27. Vezi de asemenea Walter Rothholz, *Politik und Religion*, p. 12: „O conștiință a separării religiei de politică se articulează pentru prima oară în Noul Testament: 'împărăția mea nu este din lumea aceasta', sau 'dați deci Cezarului cele ce sunt ale Cezarului și lui Dumnezeu cele ce sunt ale lui Dumnezeu' (Ioan 18:36; Matei 22:21). În Occident s-a încetățenit diferențierea dintre temporal și sacral – în ciuda completărilor și diferențierilor reciproce” (citată după Alois Dempf, *Sacrum Imperium*, Darmstadt, 1962).

²² În cursul anului 2015, DNA a trimis în judecată peste 1 250 de inculpați, printre aceștia numărându-se prim-ministrul, foști miniștri, parlamentari, primari, președinți de Consilii județene, judecători, procurori și un număr mare de înalți funcționari. De asemenea, DNA și-a intensificat măsurile intermediare de înghețare a averilor în aceste cazuri, cuantumul averilor înghețate fiind de 452 de milioane EUR. Începând cu anul 2013, numărul total de funcționari locali trimiși în judecată pentru corupție se ridică la aproape 100 de primari, peste 20 de președinți de Consilii județene și zeci de alți funcționari locali. Arestarea primarului municipiului București în 2015 a fost ilustrarea cea mai puternică a acestei probleme.” Comisia Europeană, Raportul Comisiei către Parlamentul European și Consiliu privind progresele României în cadrul mecanismului de control și